

YO'L-TRANSPORT HODISALARIDA JABRLANUVCHINI TRANSPORTIROVKA QILISH TARTIBINI ZAMONAVIY PEDAGOGIK METODLAR ORQALI TINGLOVCHILARGA YETKAZISH

Seytbaeva Gullala Paraxatovna

O'zbekiston Respublikasi favqulodda vaziyatlar vazirligi,
Qoraqalpog'iston Respublikasi favqulodda vaziyatlar boshqarmasi,
Hayot faoliyati xavfsizligi o'quv markazi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23631945>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yo'l-transport hodisalari (YTH) natijasida jabrlangan shaxslarni xavfsiz transportirovka qilish tartibini tinglovchilarga zamonaviy pedagogik metodlar asosida o'rgatish masalalari yoritilgan. Jabrlanuvchining holatini dastlabki baholash, hayot uchun xavfli belgilarni aniqlash, birinchi yordam ko'rsatish, shikastlangan tana qismlarini ehtiyot qilish va tez tibbiy yordam xodimlariga to'g'ri topshirish jarayonlari tahlil qilingan.

Shuningdek, interfaol ta'lim, muammoli vaziyatlar, keys-stadi, simulyatsiya, rolli o'yinlar va raqamli ta'lim vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari ochib berilgan.

Maqolada tinglovchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish, favqulodda vaziyatlarda tezkor va xavfsiz qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yo'l-transport hodisasi, jabrlanuvchi, transportirovka, birinchi yordam, xavfsizlik, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol ta'lim, simulyatsiya, keys-stadi, rolli o'yin, amaliy ko'nikma, kompetensiyaviy yondashuv.

Kirish

Bugungi kunda yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash, yo'l-transport hodisalari oqibatlarini kamaytirish va jabrlangan shaxslarga o'z vaqtida yordam ko'rsatish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Yo'l-transport hodisasi sodir bo'lganda inson hayoti va sog'lig'ini saqlab qolish ko'p jihatdan hodisa joyidagi dastlabki harakatlarning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Jabrlanuvchiga noto'g'ri yordam ko'rsatish, uni zaruratsiz ko'chirish yoki ehtiyotsizlik bilan transportirovka qilish mavjud jarohatlarning og'irlashishiga olib kelishi mumkin. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Xalqaro Qizil Xoch qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan *Basic Emergency Care* qo'llanmasida shoshilinch vaziyatlarda bemor holatini tizimli baholash, hayot uchun xavfli holatlarni aniqlash va keyingi tibbiy yordamga xavfsiz yo'naltirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [1]. Bu esa mazkur mavzuni o'qitishda nazariy ma'lumotlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlarni ham keng qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

An'anaviy ta'lim usullarida tinglovchilarga ma'lumotlar asosan ma'ruza va tushuntirish orqali yetkaziladi. Biroq favqulodda vaziyatlarda samarali harakat qilish uchun faqat nazariy bilimning o'zi yetarli emas.

Tinglovchi vaziyatni tahlil qila olishi, xavfni baholashi, jamoa bilan hamkorlik qilishi va xavfsiz harakatlar ketma-ketligini amalda bajara olishi kerak. Shu sababli yo'l-transport hodisalarida jabrlanuvchini transportirovka qilish tartibini zamonaviy pedagogik metodlar asosida o'rgatish ta'lim sifatini oshirishning muhim yo'nalishi hisoblanadi.

1. Jabrlanuvchini transportirovka qilishning mazmuni va asosiy tamoyillari

Jabrlanuvchini transportirovka qilish — shikastlangan shaxsni hodisa joyidan xavfsiz hududga yoki tegishli tibbiy yordam ko'rsatish joyiga, uning holati va jarohatlarining xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'chirish jarayonidir.

Ushbu jarayon jabrlanuvchining ahvolini dastlabki baholash, zarur birinchi yordamni ko'rsatish, ko'chirish usulini tanlash va tibbiyot xodimlariga topshirish kabi bosqichlarni qamrab oladi. Transportirovkaning asosiy maqsadi jabrlanuvchini imkon qadar xavfsiz ko'chirish, ikkilamchi shikastlanish xavfini kamaytirish va zarur tibbiy yordamni o'z vaqtida olishiga ko'maklashishdan iborat.

Birinchi navbatda hodisa joyidagi xavfsizlik ta'minlanishi lozim. Yordam ko'rsatuvchi shaxs o'z hayotini xavf ostiga qo'ymasligi, harakatlanayotgan transport vositalari, yong'in, elektr toki, yonilg'i oqishi va boshqa xavf omillariga e'tibor berishi kerak. Zarur hollarda favqulodda xizmatlar chaqiriladi. O'zbekistonda yo'l-transport hodisasiga aloqador haydovchilarning hodisa joyini xavfsizlashtirish, jarohatlanganlarga yordam ko'rsatish choralari ko'rish va tez tibbiy yordam chaqirish majburiyatlari tegishli rasmiy huquqiy manbalarda bayon etilgan [2].

Jabrlanuvchini ko'chirishdan oldin uning hushyorligi, nafas olishi, kuchli qon ketishi va boshqa hayot uchun xavfli belgilar mavjudligi baholanadi. Og'ir jarohat, ayniqsa umurtqa pog'onasi shikastlanishi ehtimoli bo'lsa, jabrlanuvchini sababsiz o'rnidan siljitish mumkin emas.

Bunday vaziyatda tez tibbiy yordam yoki qutqaruv xodimlarining ko'rsatmalariga amal qilish zarur.

Jabrlanuvchini zudlik bilan ko'chirish faqat hodisa joyida qolish uning hayoti uchun bevosita xavf tug'dirganda, masalan, yong'in yoki transport vositasining yonishi xavfi mavjud bo'lganda ko'rib chiqiladi. Bunda ham imkon qadar xavfsiz usul tanlanishi kerak. Agar bevosita xavf bo'lmasa, tibbiy yordam mutaxassislarini kutish va ularning tavsiyalariga amal qilish maqsadga muvofiq.

Transportirovka vaqtida quyidagi tamoyillarga rioya qilish muhim:

- jabrlanuvchining hayoti va xavfsizligini birinchi o'ringa qo'yish;
- jarohatlarni og'irlashtirishi mumkin bo'lgan ortiqcha harakatlarning oldini olish;
- nafas yo'llari, nafas olish va qon aylanishiga oid xavfli belgilarni kuzatish;
- imkoniyat mavjud bo'lsa, maxsus zambil va tegishli immobilizatsiya vositalaridan foydalanish;
- jabrlanuvchining holatidagi o'zgarishlarni kuzatib borish;
- tibbiyot xodimlariga hodisa va jabrlanuvchining holati haqida aniq ma'lumot berish.

Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining travmatologik yordamga oid tavsiyalarida jarohatlangan shaxslarni baholash, zarur immobilizatsiya choralari qo'llash va transportirovka jarayonini to'g'ri tashkil etishning ahamiyati ta'kidlangan [3]. Shu bois mazkur bilimlarni tinglovchilarga izchil va amaliy yo'naltirilgan tarzda o'rgatish lozim.

2. Mavzuni o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish

Zamonaviy pedagogik yondashuvning asosiy xususiyati tinglovchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdan iborat. Bunda o'qituvchi faqat ma'lumot beruvchi emas, balki bilim olish, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi. Yo'l-transport hodisalarida jabrlanuvchini transportirovka qilish mavzusini o'rgatishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

2.1. Muammoli ta'lim metodi

Muammoli ta'lim tinglovchilar oldiga aniq vaziyat yoki savol qo'yish orqali ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, o'qituvchi quyidagi vaziyatni taqdim etadi: "Yo'l-transport hodisasi natijasida avtomobil ichida hushyor, ammo bel sohasida kuchli og'riq sezayotgan shaxs mavjud. Hodisa joyida yong'in yoki boshqa bevosita xavf aniqlanmagan.

Yordam ko'rsatuvchi qanday harakat qilishi kerak?" Tinglovchilar vaziyatni tahlil qilib, xavfsizlikni ta'minlash, tez tibbiy yordam chaqirish, jabrlanuvchining holatini baholash va uni zaruratsiz qimirlatmaslik haqida xulosa chiqaradilar.

Ushbu metod tinglovchilarning sabab-oqibat munosabatlarini tushunishi, noto'g'ri qarorlarning oqibatlarini oldindan ko'ra olishi va xavfsiz harakatlar ketma-ketligini aniqlashiga yordam beradi.

2.2. Keys-stadi metodi

Keys-stadi — real hayotga yaqin vaziyatni o'rganish, muammoni tahlil qilish va yechim ishlab chiqishga asoslangan pedagogik metoddir. Mashg'ulot davomida tinglovchilarga YTH holati tasvirlangan matn, fotosurat, videolavha yoki shartli hodisa sxemasi taqdim etiladi. Ular quyidagi savollarga javob topishlari kerak:

- Hodisa joyida qanday xavf omillari mavjud?
- Jabrlanuvchining holatini baholashda nimalarga e'tibor berish lozim?
- Qaysi vaziyatlarda jabrlanuvchini ko'chirish mumkin emas?
- Qanday holatda uni zudlik bilan xavfsiz joyga olib chiqish zarurati yuzaga kelishi mumkin?

- Tez tibbiy yordam xodimlariga qanday ma'lumotlar yetkazilishi kerak?

Tinglovchilar kichik guruhlarda ishlaydi, fikr almashadi va o'z qarorlarini asoslab beradi.

O'qituvchi esa ularning javoblarini amaldagi birinchi yordam tamoyillari bilan solishtirib, xatolarni tahlil qiladi.

2.3. Simulyatsiya va amaliy mashg'ulot metodi

Simulyatsiya — favqulodda vaziyatni xavfsiz, oldindan rejalashtirilgan sharoitda modellashtirish usulidir. Ushbu metod jabrlanuvchini ko'chirish bilan bog'liq harakatlarni nazariy tushuntirishdan ko'ra amalda o'rganish imkonini beradi.

Mashg'ulotda maneken, zambil, shartli himoya vositalari va hodisa joyini ifodalovchi jihozlardan foydalanish mumkin. Tinglovchilar navbat bilan yordam ko'rsatuvchi, kuzatuvchi va vaziyatni baholovchi rollarini bajaradilar.

Amaliy mashg'ulot quyidagi ketma-ketlikda tashkil etilishi mumkin:

1. Hodisa joyidagi xavfsizlikni baholash.
2. Jabrlanuvchining hushyorligi va nafas olishini tekshirish.
3. Tez tibbiy yordam chaqirishni tashkil etish.
4. Hayot uchun xavfli holatlarda tegishli birinchi yordam choralarini ko'rish.
5. Jabrlanuvchini ko'chirish zarurati va xavfsiz usulini baholash.
6. Zarur bo'lganda, o'rgatilgan texnika asosida yordamchi vositalardan foydalanish.
7. Jabrlanuvchini tibbiyot xodimlariga topshirish va uning holati haqida axborot berish.

Simulyatsiya mashg'ulotlari faqat amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklanmaydi. Ular tinglovchilarning hayajonni boshqarish, vazifalarni taqsimlash va cheklangan vaqt sharoitida to'g'ri qaror qabul qilish malakasini ham rivojlantiradi.

2.4. Rolli o'yin metodi

Rolli o'yin metodida tinglovchilar hodisa ishtirokchilarining turli rollarini bajaradilar.

Masalan, bir tinglovchi yordam ko'rsatuvchi, ikkinchisi jabrlanuvchi, uchinchi tez tibbiy yordam dispetcheri, boshqalari esa kuzatuvchi yoki qutqaruv guruhi a'zosi sifatida qatnashadi. Bu metod orqali tinglovchilar nafaqat texnik harakatlarni, balki muloqot qilish, aniq topshiriq berish va jamoaviy hamkorlikni ham o'rganadilar.

Ayniqsa, hodisa haqida dispatcher qisqa va aniq axborot berish, jabrlanuvchini tinchlantirish hamda tibbiyot xodimlariga holatni tushunarli bayon qilish ko'nikmalariga e'tibor qaratiladi. Rolli o'yin yakunida o'qituvchi tinglovchilarning harakatlarini muhokama qiladi.

To'g'ri bajarilgan amallar e'tirof etiladi, xatolar esa ularni takrorlamaslik yo'llari bilan birgalikda tahlil qilinadi.

2.5. Raqamli va vizual ta'lim vositalari

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari mavzuni ko'rgazmali va tushunarli tarzda o'rgatish imkonini beradi. Qisqa videodarslar, animatsiyalar, elektron taqdimotlar, interfaol testlar va virtual ssenariylar tinglovchilarning mavzuga qiziqishini oshiradi. Masalan, o'qituvchi jabrlanuvchini noto'g'ri va to'g'ri ko'chirish holatlari aks etgan videolarni namoyish etib, tinglovchilardan farqlarni aniqlashni so'rashi mumkin. Shundan so'ng mavzuga oid elektron testlar orqali bilimlar mustahkamlanadi. Bunda raqamli vositalar o'qituvchining tushuntirishini to'ldirishi, lekin malakali nazorat ostida o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarning o'rnini to'liq egallamasligi kerak.

3. Mashg'ulotni tashkil etishning metodik modeli

Mavzuni samarali o'rgatish uchun mashg'ulot maqsadi, mazmuni, metodlari va baholash mezonlari o'zaro bog'langan holda rejalashtirilishi lozim. Quyidagi model tinglovchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishga xizmat qiladi.

Birinchi bosqich — motivatsiya va faollashtirish. O'qituvchi YTH oqibatlari aks etgan shartli vaziyatni taqdim etadi. Tinglovchilarga "Noto'g'ri ko'chirish qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?" degan savol beriladi. Bu orqali ularning avvalgi bilimlari faollashtiriladi.

Ikkinchi bosqich — yangi bilimlarni o'zlashtirish. Ma'ruza, taqdimot va qisqa videolavhalar yordamida transportirovkaning asosiy tamoyillari, xavfsizlik qoidalari va birinchi yordam algoritmlari tushuntiriladi.

Uchinchi bosqich — amaliy bajarish. Tinglovchilar kichik guruhlarda shartli vaziyatlarni yechadilar, jabrlanuvchining holatini baholash va ko'chirish zaruratini aniqlash bo'yicha mashq bajaradilar. Zarur harakatlar tegishli o'quv jihozlari va mutaxassis nazorati ostida o'rgatiladi.

To'rtinchi bosqich — tahlil va refleksiya. Har bir guruh o'z qarorini izohlaydi.

O'qituvchi to'g'ri va noto'g'ri harakatlarni muhokama qilib, xavfsizlik talablarini yana bir bor mustahkamlaydi.

Beshinchi bosqich — bilim va ko'nikmalarni baholash. Tinglovchilar nazariy test, amaliy topshiriq va vaziyatli savollar orqali baholanadi. Baholashda faqat harakatning tezligi emas, balki xavfsizlik, to'g'ri qaror, ketma-ketlik va jamoaviy hamkorlik ham hisobga olinadi.

Mashg'ulotning namunaviy vaqt taqsimoti quyidagicha bo'lishi mumkin:

- Tashkiliy qism va motivatsiya — 5 daqiqa.
- Nazariy tushuntirish — 15 daqiqa.
- Keys-stadi va guruhli muhokama — 10 daqiqa.
- Simulyatsiya va amaliy mashg'ulot — 20 daqiqa.
- Yakuniy tahlil va baholash — 10 daqiqa.

Ushbu taqsimot 60 daqiqalik mashg'ulot uchun tavsiya etiladigan namunadir.

Tinglovchilarning tayyorgarligi, o'quv dasturi va mavjud jihozlardan kelib chiqib, vaqt taqsimoti o'zgartirilishi mumkin.

4. Tinglovchilarning bilim va amaliy ko'nikmalarini baholash

Ta'lim jarayonida baholash tinglovchining mavzuni qay darajada tushunganini va bilimlarini amaliy vaziyatda qo'llay olishini aniqlashga xizmat qiladi. Shu sababli faqat test savollari bilan cheklanib qolmasdan, amaliy topshiriqlar va vaziyatli tahlillardan ham foydalanish lozim.

Baholashning asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

1. Hodisa joyidagi xavfsizlik talablarini aniqlay olish.
2. Jabrlanuvchining holatini dastlabki baholash va hayot uchun xavfli belgilarni tanish.
3. Tez tibbiy yordamni o'z vaqtida chaqirish.
4. Jabrlanuvchini sababsiz ko'chirmaslik va transportirovka zaruratini to'g'ri baholash.
5. Zarur holatlarda xavfsiz ko'chirish usulini tanlash.
6. Jamoa a'zolari bilan samarali hamkorlik qilish.
7. Jabrlanuvchini tibbiyot xodimlariga topshirishda kerakli axborotni yetkazish.

O'qituvchi amaliy baholash uchun kuzatuv varag'idan foydalanishi mumkin. Har bir ko'nikma "to'liq bajarildi", "qisman bajarildi" yoki "qayta mashq qilish zarur" mezonlari bo'yicha qayd etiladi.

Bunda hayot uchun xavfli xatolar, jumladan, xavfsiz bo'lmagan hududga nazoratsiz kirish, umurtqa shikastlanishi ehtimoli mavjud bo'lgan jabrlanuvchini sababsiz ko'chirish yoki shoshilinch yordam chaqirishni kechiktirish alohida e'tiborga olinishi lozim.

Baholash yakunida tinglovchiga aniq va konstruktiv fikr-mulohaza beriladi. Xatoni shunchaki ko'rsatish bilan cheklanmasdan, uning sababi va to'g'ri harakatlar ketma-ketligi tushuntiriladi.

Bu usul tinglovchining o'z bilimiga tanqidiy yondashishi va keyingi mashg'ulotlarda natijalarini yaxshilashiga yordam beradi.

5. Zamonaviy pedagogik metodlarning samaradorligi va amaliy ahamiyati

Zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llashning asosiy afzalligi tinglovchilarni faol o'quv jarayoniga jalb etish va bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lashdan iborat. Muammoli ta'lim va keys-stadi fikrlashni rivojlantirsa, simulyatsiya hamda rolli o'yinlar vaziyatni amalda bajarish, jamoaviy ishlash va qaror qabul qilish malakalarini shakllantiradi.

Raqamli ta'lim vositalari esa murakkab jarayonlarni ko'rgazmali tushuntirish va o'zlashtirilgan bilimlarni tezkor tekshirish imkonini beradi. Ushbu metodlarning uyg'un qo'llanilishi tinglovchilarning mavzuni yaxlit tushunishiga xizmat qiladi.

Ta'lim samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi quyidagi tavsiyalarga amal qilishi maqsadga muvofiq:

- mashg'ulotlarni aniq o'quv maqsadlari asosida rejalashtirish;
- nazariy ma'lumotlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash;
- har bir tinglovchining amaliy topshiriqda ishtirok etishini ta'minlash;
- amaliy mashqlarni xavfsiz sharoitda va malakali nazorat ostida tashkil qilish;
- xatolarni tahlil qilish va qayta mashq qilish imkoniyatini yaratish;
- bilimlarni muntazam test va amaliy baholash orqali tekshirish;
- o'quv materiallarini amaldagi birinchi yordam tavsiyalari bilan muvofiqlashtirib borish.

Shuningdek, o'qituvchi tinglovchilarda insonparvarlik, mas'uliyat, xotirjamlik va jabrlanuvchiga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi kasbiy-axloqiy sifatlarni ham rivojlantirishi kerak.

Chunki favqulodda vaziyatda to'g'ri harakat qilish nafaqat bilim va texnik ko'nikmalarga, balki insonning ruhiy tayyorgarligi va mas'uliyatiga ham bog'liq.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, yoʻl-transport hodisalarida jabrlanuvchini transportirovka qilish tartibini tinglovchilarga zamonaviy pedagogik metodlar orqali oʻrgatish hayot uchun muhim boʻlgan bilim va koʻnikmalarni shakllantirishning samarali yoʻnalishidir. Mazkur jarayonda tinglovchilarga transportirovkaning nazariy asoslarini tushuntirish bilan bir qatorda, hodisa joyidagi xavfsizlikni baholash, jabrlanuvchining holatini aniqlash, koʻchirish zaruratini toʻgʻri baholash va tibbiyot xodimlariga maʼlumot yetkazish tartiblarini amaliy mashgʻulotlar orqali oʻrgatish lozim. Muammoli taʼlim, keys-stadi, simulyatsiya, rolli oʻyinlar va raqamli texnologiyalardan kompleks foydalanish tinglovchilarning mustaqil fikrlashi, amaliy tayyorgarligi va favqulodda vaziyatlarda toʻgʻri qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, taʼlim samaradorligini taʼminlash uchun mashgʻulotlar ilmiy asoslangan tavsiyalar, amaldagi xavfsizlik qoidalari va birinchi yordam koʻrsatish standartlariga muvofiq tashkil etilishi zarur. Eng muhimi, tinglovchilarda jabrlanuvchining hayoti va sogʻligʻiga masʼuliyat bilan munosabatda boʻlish, xavfli harakatlardan saqlanish va zarur hollarda professional tibbiy yordamni oʻz vaqtida jalb etish koʻnikmalarini shakllantirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization, International Committee of the Red Cross. *Basic Emergency Care: Approach to the Acutely Ill and Injured*. Geneva: WHO, 2018. ISBN: 978-92-4-151308-1. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241513081>
2. Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. *Yoʻl-transport hodisasi sodir boʻlganda haydovchining majburiyatlari*. Huquqiy axborot portali. URL: <https://advice.adliya.uz/oz/document/4235>
3. World Health Organization. *Guidelines for Essential Trauma Care*. Geneva: WHO, 2004. ISBN: 92-4-154640-9. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/guidelines-for-essential-trauma-care>
4. World Health Organization. *Prehospital Trauma Care Systems*. Geneva: WHO, 2005. URL: <https://www.who.int/teams/integrated-health-services/clinical-services-and-systems/emergency-and-critical-care>
5. World Health Organization. *Emergency Care Toolkit*. Favqulodda va shoshilinch tibbiy yordamni tashkil etish boʻyicha uslubiy materiallar. URL: <https://www.who.int/teams/integrated-health-services/clinical-services-and-systems/emergency-and-critical-care/emergency-care-toolkit>
6. World Health Organization. *Improving Care of the Injured*. Jarohatlangan shaxslarga tibbiy yordam koʻrsatish boʻyicha materiallar. URL: <https://www.who.int/activities/improving-care-of-the-injured>
7. Oʻzbekiston Respublikasining amaldagi Yoʻl harakati qoidalari hamda birinchi yordam koʻrsatishga oid tegishli meʼyoriy-uslubiy hujjatlar.